

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MATEMATIKO, NARAVOSLOVJE IN
INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE

ZAKLJUČNA NALOGA
PROSOCIALNO VEDENJE OTROK IN RAZLIKE MED
SPOLOMA

MONIKA STEPANČIČ

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MATEMATIKO, NARAVOSLOVJE IN
INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE

Zaključna naloga

Prosocialno vedenje otrok in razlike med spoloma

Prosocial behavior of children depending on gender

Ime in priimek: Monika Štepančič

Študijski program: Biopsihologija

Mentor: prof. dr. Vlasta Novak Zabukovec

Koper, avgust 2020

Ključna dokumentacijska informacija

Ime in PRIIMEK: Monika STEPANČIČ

Naslov zaključne naloge: Prosocialno vedenje otrok in razlike med spoloma

Kraj: Koper

Leto: 2020

Število listov: 37

Število referenc: 59

Mentor: prof. dr. Vlasta Novak Zabukovec

Ključne besede: socialno vedenje, prosocialno vedenje, altruizem, razlike med spoloma

Izvleček:

Naš namen zaključne naloge je bil raziskati, če se in kako se prosocialno vedenje dečkov loči od prosocialnega vedenja deklic. Prosocialno vedenje velikokrat jemljemo kot samoumevno, vendar je pomembno, da ga v družbi čim bolj spodbujamo. Zato je bil namen naloge predstaviti tudi smernice za spodbujanje prosocialnega vedenja otrok. Prosocialno vedenje predstavlja pozitivne oblike socialnega vedenja, kot je nudenje pomoči drugim, deljenje z drugimi, sodelovanje ipd. Je vedenje, ki je koristno za druge in spodbuja socialne odnose. Ima pozitivne vplive na osebe, ki ga izvajajo, namreč izboljšuje subjektivno dobro počutje, vzbuja pozitivna čustva in izboljšuje odnose z ljudmi v skupnosti. Ugotovili smo, da veliko število raziskav kaže na to, da je prosocialno vedenje bolj pogosto pri deklicah kot pri dečkih, čeprav naj bi bile razlike med spoloma majhne. Deklice naj bi bile bolj pripravljene pomagati drugim in bolj empatične. V eni izmed novejših študij so ugotovili, da na prosocialno vedenje deklet neposredno vplivajo čustveni dejavniki, na prosocialno vedenje dečkov pa moralno spoznanje. Te razlike pojasnjujejo s tem, da so dekleta bolj občutljiva na medosebne dražljaje in izražajo skrb za čustvene reakcije drugih, medtem ko fantje običajno sledijo etiki pravičnosti. Spolne razlike v prosocialnem vedenju lahko pojasnimo s skupnim delovanjem bioloških in socializacijskih dejavnikov. Ugotovili smo tudi, da naj bi bile razlike med spoloma v prosocialnem vedenju statistično pomembne pri starejših otrocih, ne pa tudi pri mlajših. Zaključna naloga nudi vpogled v boljše razumevanje prosocialnega vedenja otrok in razlik med spoloma pri prosocialnem vedenju.

Key document information

Name and SURNAME: Monika STEPANČIČ

Title of the final project paper: Prosocial behavior of children depending on gender

Place: Koper

Year: 2020

Number of pages: 37

Number of references: 59

Mentor: Prof. Vlasta Novak Zabukovec, PhD

Keywords: social behavior, prosocial behavior, altruism, gender differences

Abstract:

Our purpose of the thesis was to investigate, if and how prosocial behavior of boys differs from prosocial behavior of girls. We often take prosocial behavior for granted, but it is important to encourage it as much as possible. Therefore, the purpose of the thesis was also to present the guidelines for promoting prosocial behavior of children. Prosocial behavior represents positive forms of social behavior, such as helping others, sharing with others, cooperating etc. It is a behavior beneficial to others and that promotes social relationships. It has positive impact on the people who perform it - it improves subjective well-being, encourages positive emotions and improves relationships with other people. We found that a large number of studies suggest that prosocial behavior is more common for girls than for boys, although gender differences are thought to be small. Girls are supposed to be more willing to help others and more empathetic. One recent study found that girls' prosocial behavior was directly influenced by emotional factors, and boys' prosocial behavior by moral cognition. They explain these differences by saying that girls are more sensitive to interpersonal stimuli and express concern for the emotional reactions of others, while boys tend to follow an ethic of justice. Gender differences in prosocial behavior can be explained by the combined action of biological and socialization factors. We also found that gender differences in prosocial behavior were thought to be statistically significant for older children but not for younger ones. The final thesis provides an insight into a better understanding of children's prosocial behavior and gender differences in prosocial behavior.

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentorici prof. dr. Vlasti Novak Zabukovec za vso strokovno pomoč in usmerjanje pri izdelavi zaključne naloge.

Zahvaljujem se svoji družini, staršema in bratu Kristjanu ter starima staršema, za vso podporo in spodbudne besede med študijem in tudi nasploh, ter da so mi študij omogočili. Hvala tudi tebi, Blaž, za vso spodbudo in podporo na vseh področjih. Hvala, ker mi stojite ob strani in verjamete vame.

KAZALO VSEBINE

1 UVOD	1
1.1 Namen zaključne naloge in raziskovalna vprašanja	1
2 SOCIALNO VEDENJE	2
3 PROSOCIALNO VEDENJE.....	4
3.1 Altruizem	7
3.2 Izvor prosocialnega vedenja	8
3.2.1 Biološke determinante prosocialnega vedenja	8
3.2.2 Socialno – psihološki izvori prosocialnega vedenja	9
3.2.2.1 Družina.....	10
3.2.2.2 Vrstniki in šola.....	11
3.2.2.3 Širše družbeno okolje, kultura in mediji	12
3.3 Razvoj prosocialnega vedenja otrok.....	13
4 POMEN RAZLIK MED SPOLOMA	15
5 RAZLIKE MED SPOLOMA V PROSOCIALNEM VEDENJU OTROK.....	17
5.1 Vpliv bioloških dejavnikov na razlike med spoloma v prosocialnem vedenju	19
5.2 Vpliv socialno-psiholoških dejavnikov na razlike med spoloma v prosocialnem vedenju.....	20
6 SPODBUJANJE PROSOCIALNEGA VEDENJA OTROK	23
7 SKLEPI	25
8 VIRI	27

1 UVOD

»S tem, ko pomagamo drugim, pomagamo tudi sebi in izboljšujemo lastno življenje.«

(Mikuš-Kos, 2017, str. 363-364).

Prosocialno vedenje definiramo kot vedenje, ki je koristno za druge (De Beni, 2011; Eisenberg in Fabes, 1998) ter podpira in spodbuja socialne odnose (Warden in Christie, 2001). Predstavlja pozitivne oblike socialnega vedenja (Keresteš, 2002), kot je nudenje pomoči drugim osebam, deljenje z drugimi, sodelovanje, tolažbo, upoštevanje potreb drugih, obrambo drugih in konstruktivno reševanje problemov na področju medosebnih odnosov (Babšek, 2009; Eagly, 2009; Warden in Christie, 2001).

Prosocialno vedenje ima pozitivne vplive na osebe, otroke in odrasle, ki ga izvajajo, namreč izboljšuje subjektivno dobro počutje, vzbuja pozitivna čustva in izboljšuje odnose z ljudmi v skupnosti (Mikuš-Kos, 2017; Ule, 2000).

Veliko je bilo raziskav, ki so preučevale razlike med spoloma v agresivnem vedenju otrok, manj pa zasledimo raziskav iz področja prosocialnega vedenja otrok. Vprašanje, ki smo si ga zastavili, pa je bilo, ali so in kakšne so razlike med spoloma v prosocialnem vedenju otrok. Ali se deklice vedejo bolj prosocialno in na enak način kot dečki?

Pomembno se nam zdi, da se razlik med spoloma v prosocialnem vedenju zavedamo, saj jih posledično lažje prepoznamo. Poznavanje razlik v prosocialnem vedenju v odvisnosti od spola je namreč pomembno za razumevanje celovitega razvoja otroka tako za starše kot za vzgojitelje in učitelje, saj vsi medsebojno vplivajo na oblikovanje socialnega vedenja otrok.

Velikokrat se omenja pomembnost preprečevanja agresivnega vedenja pri otrocih, redkeje pa pomembnost spodbujanja prosocialnega vedenja otrok, kar je mogoče posledica tega, da prosocialno vedenje jemljemo kot samoumevno, ki pa to ni. Prosocialno vedenje je nekaj, kar bi mogli v družbi čim bolj razvijati.

1.1 Namen zaključne naloge in raziskovalna vprašanja

Namen zaključne naloge je ugotoviti, ali je spol potencialno v korelaciji s prosocialnim vedenjem otrok. Cilji, ki smo si jih zastavili v zaključni nalogi so, da pregledamo in predstavimo ter primerjamo raziskave različnih avtorjev na tem področju in ugotovimo, če se in kako se prosocialno vedenje dečkov loči od prosocialnega vedenja deklic. Namen naloge je tudi predstaviti smernice za spodbujanje prosocialnega vedenja otrok.

2 SOCIALNO VEDENJE

Ljudje smo kot socialna bitja nenehoma v odnosih z drugimi ljudmi. Na odnose z drugimi vplivajo motivi, ki nas usmerjajo v korist in dobrobit drugih (prosocialni motivi) in motivi, ki nas obračajo v lastno korist ali celo proti drugim. Socialni odnosi imajo lahko pozitiven (altruizem, privlačnost) ali pa negativen predznak (agresivnost, nasilje) (Musek, 2005).

Keresteš (2002) navaja, da večina teoretikov prosocialno vedenje opredeljuje kot nasprotni pol in alternativo antisocialnemu in agresivnemu vedenju. Medtem ko antisocialno in agresivno vedenje predstavljata negativne in nezaželene oblike socialnega vedenja, prosocialno in altruistično vedenje predstavljata pozitivne oblike socialnega vedenja (Keresteš, 2002). Zaželena, prosocialna vedenja temeljijo na pomoči drugim in sodelovanju, medtem ko je namen neželenih, agresivnih vedenj povzročanje škode (Bašič idr., 2001; Fekonja in Kavčič, 2004b; Musek, 1987).

Čeprav se morda zdi, da sta kategoriji prosocialnega in antisocialnega vedenja jasni in razvidni sami po sebi, da torej točno vemo, kakšne oblike vedenja sodijo v eno in drugo skupino, ne smemo pozabiti, da različni ljudje različno vrednotimo socialno vedenje otrok. Obstajajo seveda nekatere jasne vedenjske oblike, ki ne povzročajo dvomov, vendar je interpretacija socialnega vedenja močno določena s stališči in vrednotami, ki veljajo v širši kulturni skupnosti in tistimi, ki veljajo v manjših skupinah, kot so družina in vrstniške skupine. To pomeni, da obstaja zelo širok manevrski prostor za razvoj različnih presoj in interpretacij socialnega vedenja pri otrocih. Različne interpretacije dejanj pa vodijo k različnim odzivom. Pozitivna ali negativna informacija, ki jo otrok prejme za svoje vedenje, je torej odvisna od tega, kako sogovornik razume in interpretira to vedenje (Warden in Christie, 2001).

Socialno vedenje otrok naj bi se v grobem oblikovalo že v prvih petih letih življenja, ob vedno novih socialnih izkušnjah (Ščuka, 2007). Za sodelovanje v socialnih situacijah se morajo otroci naučiti veliko pravil vedenja, ki vključujejo socialne dogovore, preudarna pravila in moralna pravila. Socialni dogovori (spolne vloge, pravila vljudnosti) spodbujajo interakcije; preudarna pravila so potrebna za varnost otroka; moralna pravila, ki so pogosto razumljena kot univerzalna, pa spodbujajo določene oblike vedenja (na primer sodelovanje, vzajemno spoštovanje, altruizem) oziroma preprečujejo agresivnost in sebičnost (Warden in Christie, 2001).

Socializacija je proces sprejemanja in prevzemanja različnih vedenjskih vzorcev tiste socialne skupine, v kateri posameznik živi. To velja za ožje okolje (družina, vrstniki), širše okolje (družbeno-kulturno okolje) in najširše okolje (celotna človeška družba). Odvija se kot proces učenja, ki teče celo življenje. Preko socializacije se oblikujejo vedenjski vzorci,

vrednote, stališča, standardi, večšine in motivi posameznika, ter se uskladijo s tistimi, ki so zaželeni v določenem socialnem okolju (Babšek, 2009; Mikuš-Kos, 2017). Ta proces zajema zlasti instrumentalno pogojevanje in modelno učenje (Babšek, 2009).

Vse osebe, skupine, ustanove, ki sodelujejo v procesu socializacije, imenujemo nosilci oziroma dejavniki socializacije. Ti lahko posameznika spodbujajo v razvoju (socializacija, občutek varnosti, sprejetost, možnost uveljavljanja, oblikovanje različnih vzorcev vedenja, razvoj vrednot, učenje komunikacijskih spretnosti, oblikovanje samopodobe ipd.), lahko pa nanj delujejo negativno (oblikovanje nesocialnih oblik vedenja, agresivnost, oblikovanje negativnih vrednot, negativnih stališč ipd.) (Babšek, 2009).

Prvi in najpomembnejši dejavnik socializacije je otrokova družina, ki pomembno vpliva na otrokovo razumevanje socialnih in osebnih odnosov (odnos do sebe, do drugih in do sveta), na njegovo moralno občutljivost, čustvene potrebe in posledično na socialno vedenje (Babšek, 2009; Warden in Christie, 2001). Ko otrok odrašča, zaznava vse, kar se dogaja v družini – reagiranje družinskih članov na njegova čustva, medsebojne odnose med odraslimi, izražanje njihovih mnenj (kako jih uveljavljajo ali se podrejajo ostalim), njihovo ravnanje, to, ali družinski člani postavljajo svoje interese v ospredje ali pa se zavzemajo za dobro počutje in potrebe drugih, ipd. Iz vsega tega otrok, sprva nezavedno, razvije svojo podobo o socialnem vedenju bližnjih. Otrok zbira izkušnje, iz katerih mu postane razvidno, kateri vedenjski načini so zaželeni in kateri nezaželeni. Vedenje, ki ga družina ne odobrava, ga prepoveduje in tabuira, se tako postopoma opušča, vedenje, ki ga družina spodbuja, uporablja in odobrava, pa se oblikuje in razvija. To lahko pomeni, da se uči po zgledu staršev in se v svojem socialnem vedenju ravna po njem ter razvije zdravo mešanico egoizma in altruizma (Babšek, 2009; Mielke, 1997). Otroci, ki prihajajo iz spodbudnega okolja, do vstopa v šolo že razvijejo komunikacijske spretnosti in socialno razumevanje do te mere, da jim omogočajo sodelovanje z vrstniki. Pomanjkljivi vzorci socialnega vedenja pa ovirajo učinkovito vključitev med vrstnike (Smrtnik Vitulić, 2009).

Različne socialne skupine spremljajo posameznika skozi vse življenje – poleg družine, tudi prijatelji, šola (sošolci, učitelji), pomembni odrasli (trenerji, sorodniki, prijatelji) in druge skupine v delovnem in drugih okoljih (Musek in Pečjak, 2001; Ščuka, 2007).

V kontekstu čustvenega in moralnega razvoja je za identiteto posameznika in skupine izrednega pomena prosocialno vedenje in način njegove zunanje manifestacije (De Beni, 2011). V nadaljevanju se bomo slednjemu tudi posvetili.

3 PROSOCIALNO VEDENJE

Psihologijo je vseskozi zanimalo antisocialno vedenje oz. agresivnost in se s pogoji in značilnostmi prosocialnega vedenja dolgo ni ukvarjala. Kategorija prosocialnega vedenja je bila razumljena kot nekaj samoumevnega, kot nekaj česar ni potrebno posebej raziskovati (Musek, 1987). Prve resnejše študije in raziskave so se pojavile šele v šestdesetih in sedemdesetih letih. Povod zanje so bili dogodki iz vsakdanjega, predvsem velemestnega življenja, ki so opozarjali na nevarno ravnodušnost ljudi za nesrečo drugih (Ule, 2000) in nepojmljivo odrekanje pomoči žrtvam (Musek, 1987).

Termin prosocialno vedenje so začeli uporabljati šele po letu 1970, in sicer kot protipomenko za antisocialno vedenje (Knickerbocker, 2003, citirano v: Knez, 2010). Sestavljena »prosocialno« ni popolna soznačnica za socialno, namreč dodaten pomen ji daje predpona »pro«, ki izraža privrženost, naklonjenost socialnemu oziroma družbeno sprejemljivemu vedenju (Kroflič, 2001; SSKJ, 1994).

Prosocialno vedenje obravnava področje obnašanja in medčloveških odnosov in je tako za človeka izredno pomembno (Musek, 1987). Prosocialno vedenje ali pozitivno socialno vedenje definiramo kot vedenje, ki je koristno za druge (izboljša njihovo telesno ali duševno počutje) (De Beni, 2011; Eisenberg in Fabes, 1998; Horvat in Magajna, 1987; Mikuš-Kos, 2017) ter podpira in spodbuja socialne odnose (Warden in Christie, 2001). Vključuje družbeno zaželene oblike vedenja (Bašić idr., 2001; Kompare idr, 2016; Ule, 2000; Vasta idr., 1998), kot je nudenje pomoči drugim osebam, deljenje z drugimi, sodelovanje, tolažbo, upoštevanje potreb drugih, obrambo drugih in konstruktivno reševanje problemov na področju medosebnih odnosov (Babšek, 2009; Eagly, 2009; Warden in Christie, 2001). Gre za namerno dejavnost in delovanje na osnovi lastne prostovoljne odločitve (Mikuš-Kos, 2017; Nemeč in Krajnc, 2011; Papalia idr, 2003).

De Beni (2011) z besedo »prosocialnost« označuje tista vedenja, katerih namen je pomagati drugi osebi ali skupini, ne da bi bila vnaprej ponujena neka oblika zunanjega nagrajevanja oziroma povračila. To pomeni, da ponotranjimo ustrezne moralne norme, zaradi katerih se pozitivno socialno vedenje (pomoč drugemu ali skupnosti) aktivira zaradi vrednot, na katere se sklicuje, ne pa zaradi čiste logike izmenjave ali zaradi osebnih koristi.

Warden in Christy (2001) sta v svoji raziskavi s pomočjo analize vsebine določila naslednje kategorije prosocialnega vedenja: deljenje (deljenje lastnine, dajanje daril), pomoč (fizična ali praktična pomoč, na primer pri šolskem delu ali po nezgodi, dobrodelna dejanja), skrb (psihološka podpora, tolažba, empatija, lojalnost) in vključevanje (spoprijateljstvo, izražanje naklonjenosti, igra, pogovor). O podobnih kategorijah sta poročala tudi Eisenberg in Hand v svoji raziskavi (Warden in Christy, 2001).

Namera pomagati drugemu ali zanj storiti nekaj koristnega lahko izhaja iz različnih motivov, tako motivov, ki so usmerjeni v skrb za druge ljudi, kot tistih, ki so bolj sebične narave (Keresteš, 2002). Raziskave kažejo množico različnih motivov za prosocialno vedenje, kot so na primer altruizem, empatija (sposobnost vživeti se v drugega), pričakovanje reciprocitete (povračila, protiusluge), želja po ohranjanju ugleda, samoaktualizacija, ohranjanje dobre samopodobe (Mikuš-Kos, 2017), moralna odgovornost, vzajemnost v dajanju (Ule, 2000), nagrada, pohvala itd. (Keresteš, 2002). Vzgibi za prosocialno vedenje se lahko spremenijo, ko otroci odraščajo in razvijajo zrelejšo moralno presojo. Predšolski otroci kažejo egocentrične vzgibe, hočejo biti pohvaljeni, se izogibajo nasprotovanju drugih ter pretehtajo ceno in koristi. Ko otroci odraščajo, njihovi vzgibi postajajo manj egocentrični. Sprejmejo družbene norme »pridnosti«, ki jih navsezadnje ponotranjijo kot lastne principe in vrednote (Eisenberg in Fabes, 1998).

Prosocialno vedenje pogojujejo ali olajšujejo nekatere individualne lastnosti in sposobnosti, kot so pozitiven odnos do ljudi, sposobnost empatije, zaupanje v ljudi, sposobnost poslušanja, opazovanja, komuniciranja, emocionalna in socialna inteligentnost (Mikuš-Kos, 2017). Na prosocialno vedenje otrok pomembno vplivata sposobnost zavzemanje perspektive drugega (razumevanje misli, občutkov in družbenega stanja drugega) in empatična skrb (občutki žalosti zaradi stiske drugega) (Carlo, 2006, citirano v: Christ idr., 2016; Warden in Christy, 2001). Zavzemanje perspektive drugega je družbeno kognitivna lastnost ali veščina, ki običajno olajša prosocialno vedenje, ko posameznik razume, da oseba potrebuje pomoč. Poleg tega zavzemanje perspektive drugega spodbuja empatično skrb za druge, ki potrebujejo pomoč. Empatična skrb odraža čustveno občutljivost, ki motivira prosocialni vedenjski odziv (Christ idr., 2016). Kognitivne teorije izpostavljajo sposobnost vživljanja v druge osebe kot izredno pomemben proces prosocialnega vedenja (Brajša-Žganec, 2003)

Empatija ali vživljanje v duševno stanje drugega človeka je eden od najmočnejših pogojev prosocialnega vedenja. Kadar posameznik, ki opazuje drugega človeka v stiski, doživlja podobno stanje, začuti potrebo, da mu pomaga. Vživljamo se ne le v čustva, temveč tudi v druge psihične procese in stanja, npr. želje, interese in stališča (Musek in Pečjak, 2001). Mikuš-Kos (2017, str. 362) pravi, da je empatija »zmožnost videti z očmi drugega, slišati z ušesi drugega in čutiti s srcem drugega«. Empatija ima velik pomen znotraj medosebnih odnosov (Kozina idr., 2018; Warden in Christie, 2001) in je osnova za čustveno prilagajanje, odprtost in rahločutnost (Kovač, 2008). Je sposobnost prepoznati in se vživeti v čustva druge osebe (Babšek, 2009; Slovenski veliki leksikon, 2003; Vasta idr., 1998) ter razumeti njeno vedenje (Mikuš-Kos, 2017). Empatija lahko povzroči nesebično skrb in zavestno željo pomagati drugemu, kar pomeni, da razvija prosocialno vedenje (Skubic, 2012; Warden in Christie, 2001). Posamezniki, ki so sposobni empatičnega odzivanja, so socialno in

emocionalno kompetentnejši, manj osamljeni, kažejo več prosocialnih vedenj in manj agresivnosti (Kozina idr., 2018).

Vedno več je dokazov, ki kažejo na povezanost med sposobnostjo empatičnega vživljanja in prosocialnim vedenjem otrok. Otroci, ki občutijo čustva drugih, pomagajo ljudem v stiski in delijo z njimi njihova čustva. Otroci so že zgodaj sposobni pokazati empatijo in se odzvati s prosocialnim vedenjem (Mikuš-Kos, 2017). Ugotovili so, da se raven empatičnega odzivanja pri otrocih v starosti od dveh do sedmih let razvija relativno skladno z njihovim dojemanjem čustvenega sveta drugih ljudi. Že dve leti stari otroci lahko kažejo vrsto empatije, ko postanejo žalostni, če vidijo, da je žalosten njihov vrstnik. V takšnem primeru strokovnjaki govorijo o egocentrični empatiji, ker predpostavljajo, da tako vznemirjen otrok še ni sposoben razumeti, kaj je povzročilo žalost drugega otroka in kako bi ga potolažil (Warden in Christie, 2001).

Prosocialno vedenje omogoča vzdrževanje kakovosti življenja skupin in skupnosti. Ima pa tudi pozitivne vplive na osebe, otroke in odrasle, ki ga izvajajo (akterji) (Christ idr., 2016; Mikuš-Kos, 2017), namreč izboljšuje subjektivno dobro počutje, vzbuja pozitivna čustva in izboljšuje odnose z ljudmi v skupnosti (Mikuš-Kos, 2017). Ule (2000; 2005) pravi, da je prosocialno vedenje poplačano z notranjim zadovoljstvom posameznika, da je storil dobro delo in da se je obnašal v skladu s svojimi moralnimi načeli. Znan je izrek: »S tem, ko pomagamo drugim, pomagamo tudi sebi in izboljšujemo lastno življenje.« (Mikuš-Kos, 2017, str. 363-364).

Od otroštva do odraslosti je prosocialno vedenje povezano s pozitivnimi razvojnimi rezultati, kot so sreča, dobro čustveno počutje in medvrstniško sprejemanje (Li idr., 2018). Posameznika, ki pomaga drugim, z veseljem sprejme vsako okolje (Warden in Christie, 2001), poleg tega pa takšne oblike vedenja posamezniku v skupini velikokrat prinesejo višji status, večjo priljubljenost, hitreje dobi položaj vodje in drugi ljudje se raje zatekajo k osebi, ki je izrazito prosocialna (Babšek, 2009).

Prosocialno se vede otrok, ki si prizadeva za dobre odnose z vrstniki, rad z njimi sodeluje, jim pomaga, uživa v njihovi družbi ipd. (Kroflič, 2001). Prosocialni otroci v socialnih situacijah redkeje doživljajo negativna čustva, s problemi se spoprijemajo na bolj konstruktiven način ter pogosteje izražajo socialno pričakovano vedenje, kot to velja za otroke, ki se redko vedejo prosocialno (Papalia in dr., 2001). Otroci, ki se vedejo prosocialno, so tudi bolj priljubljeni med vrstniki in razvijajo globlja prijateljstva, imajo boljše samospoštovanje, pogosteje prevzemajo vodilne vloge in so bolj uspešni v šoli (Eisenberg, 1997, citirano v: Brajša-Žganec, 2003; Mikuš-Kos, 2017). Spretnosti prosocialnega vedenja, kot so sodelovanje, samokontrola, empatija in druge socialno-

čustvene spretnosti, ki so pomembne za uspešno delovanje v šolskem okolju, so dokazano povezane z otrokovo uspešnostjo v šoli (Zorza idr., 2019, citirano v: Zorc, 2019).

Danes prevladuje mnenje, da so empatija, altruizem in pripravljenost na prosocialno vedenje lastne človeštvu in eden od pogojev za preživetje (Mikuš-Kos, 2017).

3.1 Altruizem

Altruizem je bistveni element prosocialnega vedenja (Musek, 1987; Papalia idr., 2003). Ali je prosocialno vedenje altruistično ali ne, je odvisno od motivov vedenja. Ker pa je presoja motivov, na katerih temelji določeno vedenje, težka, razlikovanje prosocialnega in altruističnega vedenja ni enostavno. To je tudi eden izmed glavnih razlogov, zaradi katerega veliko teoretikov pojem prosocialno vedenje enači z altruizmom (Keresteš, 2002). Nekateri avtorji prosocialno vedenje istovetijo z altruizmom v smislu človekoljubnosti, požrtvovalnosti (Ule, 2000) in pa predvsem, da poudarijo odsotnost sebičnosti v situacijah prosocialnega vedenja (Kroflič, 2001). Ule (2000) pravi, da je altruistično vedenje najbolj neposreden znak človekove socialnosti. Musek (1987) dodaja, da so altruizem vedno pojmovali kot najvišji domet človekove morale, ki naj bi pokazal, da lahko človek zavestno preseže sebične in koristnostne ozire, da je zmožen pomagati drugemu le zaradi njega samega in njegove stiske in da se je zmožen žrtvovati za drugega.

Pomeni vedenje, katerega namen je pomagati drugim, ne da bi za to pričakovali kakršnokoli korist (materialno, psihološko) (Babšek, 2009; Musek in Pečjak, 2001; Nemeč in Krajnc, 2011; SSKJ, 1994). Altruizem torej izključuje pomoč iz egoističnih pobud (npr. pričakovanje, da nam bo pomoč vrnjena) in poudarja čustveno motivirano pomoč (npr. pomoč iz sočutja do drugih ljudi) (Ule, 2000; 2005). Musek (1987) pravi, da lahko altruizem opredelimo kot zavestno pomoč drugi osebi, pri čemer je altruistično dejanje samemu sebi namen, je torej zavestno motivirano le s tem, da se pomaga drugemu in je storjeno s prepričanjem, da je tako prav, ne da bi pri tem pričakovali kakršnokoli oddolžitev ali nagrado. V Slovenskem velikem leksikonu (2003) je altruizem definiran kot prosocialno vedenje, pri katerem je skrb za druge posamezniku pomembnejša od skrbi zase.

Raboteg-Šarić (1995, citirano v: Keresteš, 2002) navaja tri bistvene dejavnike altruističnega vedenja:

- da lahko govorimo o altruističnem vedenju, mora biti to vedenje prostovoljno, brez prisile;
- namen tega vedenja mora biti izboljšanje ali ohranjanje dobrobiti drugih ljudi;
- pri takšnem vedenju ne smemo pričakovati materialnih ali drugih nagrad oziroma izogibanja nelagodju in kazni.

Raziskave so pokazale, da je altruizem odvisen od mnogih osebnostnih (npr. posameznikove vrednote) in družbenih dejavnikov (Musek in Pečjak, 2001), na altruizem pa naj bi vplivala tudi stopnja moralnega presojanja (Musek, 2005). Zanj je značilno, da je med sorodniki pogostejši kot med tujci. Poleg tega so nekatere raziskave pokazale, da je posameznik pod nekaterimi pogoji prej pripravljen pomagati človeku v stiski, kadar je sam, kot kadar so v bližini drugi ljudje (Musek in Pečjak, 2001).

3.2 Izvor prosocialnega vedenja

Na prosocialno vedenje otrok deluje množica med seboj prepletenih in vzajemno vplivajočih dejavnikov. Eni izhajajo iz biologije, drugi iz okolja. Vpliv biologije nam delno razloži, zakaj se različni ljudje različno obnašajo v istih ali enakih situacijah. Vpliv okolja pa nam razloži, zakaj se isti človek različno vede v različnih okoljih, situacijah (Mikuš-Kos, 2017).

Biološka dogajanja in socialno učenje so interaktivni procesi, rezultat kompleksnih, na različne načine vzajemno delujočih dogajanj med biologijo posameznika in socialnim okoljem, iz katerega izhajajo osebne izkušnje in otrokovo socialno vedenje (Mikuš-Kos, 2017).

Crisp in Turner (2007) navajata tri razlage, zakaj ljudje pomagamo drugim. Prva razlaga izhaja iz biološkega vidika, drugi dve pa se opirata na socialno-psihološke teorije:

1. Prva razlaga govori o tem, da smo ljudje biološko nagnjeni k temu, da pomagamo drugim. Rodimo se s prirojenim nagnjenjem, da skrbimo za ljudi okoli nas, kljub temu, da sami od tega nimamo koristi.
2. Druga razlaga poudarja proces socializacije, v katerem ljudje ponotranjimo prepričanja o družbenih normah in pravilih v družbi, v kateri živimo. Med drugim tudi vzorce zaželenega, prosocialnega vedenja. Družbene norme se med različnimi skupinami razlikujejo, vendar je pomoč sočloveku prisotna v skoraj vsaki.
3. Tretja razlaga pa pravi, da se določenega vedenja naučimo z opazovanjem ljudi okoli nas, kar vodi v privzemanje vedenjskih vzorcev. Tako se naučimo tudi prosocialnega vedenja.

V nadaljevanju se bomo podrobneje najprej posvetili biološkemu izvoru prosocialnega vedenja, ki se nanašajo na prvo razlago, nato pa še socialno-psihološkemu izvoru, ki združuje drugo in tretjo razlago.

3.2.1 Biološke determinante prosocialnega vedenja

Ljudje naj bi bili biološko nagnjeni k temu, da razvijemo prosocialna vedenja. Drugače, ta vedenja ne bi bila tako pogosta med ljudmi (Eisenberg in Fabes, 1998). Nekateri teoretiki pravijo, da se ljudje rodimo s predispozicijami za razvoj empatije in izražanje prosocialnega vedenja. Hoffman (1981, citirano v: Eisenberg in Fabes, 1998) navaja naslednje argumente, ki naj bi razlagali prirojenost empatije in altruizma, in sicer, da sta empatija in altruizem široko razširjena med ljudmi; da raziskave kažejo možno nevronske osnove v limbičnem sistemu za razvoj empatije in pa dejstvo, da se komaj rojeni otroci z jokom že odzivajo na jok drugega otroka (Eisenberg in Fabes, 1998). Tudi Mikuš-Kos (2017) pravi, da ima empatija biološke osnove. Otroci so sposobni smiselnega prosocialnega vedenja – pomoči drugemu otroku, že v starosti enega leta. Geni sodoločajo razvoj in zmožnost empatije. Delujejo na otrokov temperament in iz njega izvirajoče socialno vedenje ter sodoločajo večjo ali manjšo sociabilnost, občutljivost. Poleg tega omenja sistem zrcalnih živčnih celic, ki omogočajo vzajemno čustveno usklajenost. Sistem teh celic poskrbi, da posameznik to, kar zazna pri drugem človeku, podoživlja v lastnem organizmu. Tako na primer občutimo bolečino, če vidimo, da drugega boli, doživljamo sočutje ob žalosti, nesreči ali izgubi drugega. Hormon oksitocin naj bi bil tudi udeležen v socialnih odzivih in vedenju (Mikuš-Kos, 2017).

3.2.2 Socialno – psihološki izvori prosocialnega vedenja

Prosocialno vedenje je predvsem rezultat celotnega procesa socializacije in socialnega učenja. Otrok se uči socialnega vedenja skozi opazovanje, učenje po zgledu ter skozi izkušnje (če smo bili za to kakorkoli nagrajeni ali pa smo doživeli zavrnitev, posmeh ipd.) in nagrade, ki jih prejme za prosocialno vedenje. Izkušnje so pri tem zelo pomembne - lahko pokažejo, da je vredno biti dober ali obratno, da je edino, kar »se splača«, prizadevanje za lastne koristi (Mikuš-Kos, 2017). Velik vpliv imajo lastne izkušnje v situacijah, kjer smo se vedli prosocialno (Babšek, 2009). Kot rezultat normalne socializacijske prakse razvijemo ljudje pozitivna stališča do pomoči drugim. Naučimo se spoštovati ljudi, ki so požrtvovalni, velikodušni, uslužni. Otroci se tega naučijo zelo zgodaj. Že v zgodnjem otroštvu zaznajo, da je dajanje pomoči tistim, ki prosijo zanjo, potrebno in dobro dejanje, in da so ljudje, ki darujejo, dobri ljudje. Tako se ljudje naučijo, da so prosocialna dejanja dobra in če sami darujejo, se počutijo dobro in si s tem krepijo lastno samopodobo (Ule, 2000).

Pri razvijanju prosocialnega vedenja sta pomembna tako pogojevanje kot modelno učenje. Pogojevanje pomeni, da odrasli s pomočjo nagrade (pohvala, nasmeh, darilo) ali kazni (osamitev, telesna kazen, odtegnitev pozornosti) otroku pomagajo ugotoviti, katero vedenje je socialno sprejemljivo in katero ne (Marjanovič Umek in Zupančič, 2004). Nagrada lahko pogosto vpliva na pojav otrokovega prosocialnega vedenja, vendar lahko dolgoročno nagrajevanje negativno vpliva na pojav altruizma, saj otroke spodbuja k temu, da svoje prosocialno vedenje povezujejo z zunanjimi motivi (Fekonja in Kavčič, 2004b).

Tudi modelno učenje je pomembno, saj bo otrok, ki v svojem okolju vidi odrasle modele, ki svoje probleme uspešno rešujejo brez nasilja, se sami vedejo prosocialno in so pri tem nagrajani, tudi sam začel posnemati te oblike vedenja v odnosu do ljudi okoli sebe (Babšek, 2009). Torej, če so otroci izpostavljeni pozitivnim modelom vedenja, bodo le-ti zanje najverjetneje spodbuda za podobno pozitivno vedenje (De Beni, 2011). Horvat in Magajna (1987) pravita, da na oblikovanje prosocialnega vedenja, veliko bolje kot kakršnekoli pridige o tem, kako se je potrebno obnašati in pomagati drugim, učinkuje opazovanje nekoga (staršev, učitelja) pri takšnem vedenju. Če otrokom ponudimo zgled obnašanja, ki ga pričakujemo od njih, obstaja velika verjetnost, da bodo v takšne ljudi tudi zares odrasli (Featherstone in Bayley, 2012). Nekatere raziskave potrjujejo predvidevanja o tem, da otroci posnemajo vedenje ljudi, ki jim nekaj pomenijo. Najprej opazujejo in posnemajo vedenje svojih staršev, pozneje pa tudi svojih prijateljev (Warden in Christie, 2001).

3.2.2.1 Družina

Družinsko okolje je osnovni oblikovalec socialnega vedenja (Mikuš-Kos, 2017). Družina namreč predstavlja pomemben model in vir jasno določenih standardov obnašanja (Eisenberg in Fabes, 1998).

Pri razvijanju prosocialnega vedenja je najpomembnejša družina, in sicer dober zgled pri starših, pozitivna identifikacija, starševska ljubezen, pozornost in naklonjenost do otrok (topel, skrben in čustven odnos), pozitivne otrokove izkušnje z drugimi odraslimi ipd. (Bašič idr., 2001; Kroflič, 2001). Eisenberg in Fabes (1998) pravita, da se varno navezani otroci pogosteje vedejo prosocialno in izražajo skrb za druge. Dobri odnosi znotraj družine ustvarjajo pri otroku zaupanje do drugih in spoznanje, da je prijaznost koristna (Mikuš-Kos, 2017).

Značilno je, da so starši prosocialnih otrok tudi sami prosocialni. Pokažejo modele prosocialnega vedenja in izpostavljajo svoje otroke zgodbam, televizijskim programom, ki prikazujejo sodelovanje, empatijo ter spodbujajo sočutje, velikodušnost in uslužnost (Singer in Singer, 1998, citirano v: Papalia idr., 2003). Raziskave so pokazale, da starši spodbujajo otrokovo prosocialno vedenje z induktivnimi vzgojnimi tehnikami, kar pomeni, da otroku pojasnijo ter navajajo razloge za primernost oziroma neprimernost določenega vedenja in na ta način otrokovo pozornost usmerjajo na posledice, ki jih ima njihovo vedenje na čustveno doživljanje drugih ljudi (Fekonja in Kavčič, 2004b). Induktivni disciplinski pristop naj bi bil daleč najuspešnejši za zgodnji razvoj empatičnih zmožnosti, prosocialne motivacije in razvoj moralnega presojanja (Kroflič, 2008). Kot omenjeno, je pri razvijanju prosocialnega vedenja poleg modelnega učenja, pomembno tudi pogojevanje (Marjanovič Umek in Zupančič, 2004). Nekatere raziskave so pokazale, da matere predstavljajo najpomembnejši vir

pozitivnega ojačevanja (s pomočjo pohval ali fizične naklonjenosti) otrokovega vedenja v starosti od štirih do sedmih let, ki vključuje pomoč drugim (Warden in Christie, 2001).

Otroku moramo privzgojiti ustrezne vrednote in nagnjenost k prosocialnemu vedenju. Otrok, ki je pogosteje pohvaljen, kadar drugim pomaga, jim izkazuje pozornost, spoštovanje ipd., bo te vrednote vključil v svoj osebni vrednotni sistem in jim dajal prednost pred nasilnimi oblikami vedenja. Pri tem mu lahko pomaga tudi spodbujanje staršev k vključevanju v različne dejavnosti, ki od njega zahtevajo prosocialno vedenje - prostovoljstvo, pomoč sošolcem ipd. (Babšek, 2009). Posebej je pomemben odnos družine do širšega okolja, namreč zaprte družine manj spodbujajo otroka k druženju in v manjši meri omogočajo razvijanje socialnih spretnosti (Mikuš-Kos, 2017). Za razvijanje prosocialnega vedenja pri otrocih je pomembno, da jih spodbujamo k razpravljanju o notranjih občutkih in vedenju in jih učimo upoštevati občutke in vidike drugih otrok in ljudi (Warden in Christie, 2001). Babšek (2009) pravi, da starši najprej otroka spodbujajo k pozornosti do drugih članov družine in kasneje do drugih ljudi. Tako so odnosi med sorojenci neke vrste laboratorij, kjer otrok preizkuša skrb za sočloveka in se uči razumeti stališča drugega (Eisenberg in Fabes, 1998). Za razvoj prosocialnega vedenja je pomembno spodbujanje čustev, kot so usmiljenje, sočustvovanje itd. (Babšek, 2009).

Gotovo je družina nadvse pomembna pri moralni vzgoji in prosocialnem vedenju, vendar na to vplivajo tudi drugi dejavniki. V današnjem času se, zaradi sodobnega življenjskega sloga in drugih mogočih vplivov, kot so mediji in informatika, vplivnost družine manjša (Mikuš-Kos, 2017).

3.2.2.2 Vrstniki in šola

Na oblikovanje prosocialnega vedenja otrok pomembno vplivajo tudi stiki z vrstniki in šola ter učitelji, ki so lahko vzori za oblikovanje prosocialnega vedenja (Eisenberg in Fabes, 1998). Bašić (2001) pravi, da če se otrok druži z vrstniki, ki izražajo prosocialno vedenje, je večja verjetnost, da bo takšno vedenje otrok izražal tudi sam. Interakcije otrok z vrstniki vključujejo sodelovanje, vzajemnost in povezanost, kar zagotavlja optimalno vzdušje za razvijanje vedenj, ki odražajo pravičnost, prijaznost in skrb za druge (Eisenberg in Fabes, 1998).

Tako učitelj kot vzgojitelj lahko pri spodbujanju razvoja otrokovega socialno pozitivnega vedenja, sodelovanja, empatije, medsebojne izmenjave pomoči, naredi veliko, če skuša spodbujati razgovore o čustvenem doživljanju, se izogiba avtoritarnemu reševanju situacij in vlogi rabsodnika in otroke spodbuja, da skušajo razumeti stališča drugega, se vživeti vanj in poiskati rešitev, ki bo zadovoljila zahteve in pričakovanja obeh strani (Horvat in Magajna, 1987). Učiteljeva naloga je, da otroke spodbuja k prijaznim in spoštljivim odnosom z

njihovimi vrstniki in da ob tem tudi sam daje zgled s svojim prijaznim in spoštljivim vedenjem do otrok in drugih ljudi, s katerimi je v interakciji. Pomembno je, da učitelj daje spodbude za dobre odnose v razredu (Smrtnik Vitulić, 2009).

Spodbujanje socialnega razvoja otrok je pomemben del vsakega izobraževanja (Warden in Christie, 2001). Pomembno vlogo pri razvoju prosocialnega vedenja ima tudi šola, ki to vlogo uresničuje s temeljnimi vzgojnimi nalogami, kot so posredovanje in osvojitve družbeno veljavnih vrednot, pozitivni zgled učiteljev, medsebojna strpnost in naklonjenost, dobra organizacija dela in življenja šole, ugodno socialno vzdušje itd. (Kroflič, 2001). Psihosocialno vzdušje šole in šolski etos sooblikujeta odnose in socialno vedenje učencev ter vplivata na razvoj prosocialnega vedenja – na otrokovo občutljivost za druge, socialno odgovornost, pripravljenost in sposobnost pomagati (Mikuš-Kos, 2017). Warden in Christie (2001) navajata, da samo tista šola, ki omogoča svojim učencem dobro počutje in občutek, da so spoštovani in cenjeni, lahko poskrbi za spodbujanje zelenega socialnega vedenja otrok. Pri tem mora upoštevati želje staršev, širše skupnosti in druge temeljne potrebe otrok. Takšna šola izžareva skrb za otroke in je varna. Otroci, ki imajo občutek, da učitelji in vodstvo šole skrbijo zanje, da so del šole, začutijo pripadnost šoli, zato postanejo odgovorni in so pripravljeni pomagati drugim (Warden in Christie, 2001). V šoli, ki je izrazito tekmovalna in ki zanemarja vrednote solidarnosti, bo manj prosocialnega vedenja kot v obratnih okoliščinah (Mikuš-Kos, 2017). Razvijanje prosocialnosti je nujno, namreč s seboj prinese celotno paleto pozitivnih posledic, kot je dober akademski uspeh, boljše socialne vezi, kompetentnost in nenazadnje občutek uspešnosti (Bašić idr., 2001).

Mikuš-Kos (2017) pravi, da bi bilo dobro v šolah več govoriti o empatiji, solidarnosti in prosocialnem vedenju in ne le o samopodobi, samozavesti, samozaupanju ipd.

3.2.2.3 Širše družbeno okolje, kultura in mediji

Družbena dogajanja in ideologije določajo vrednote, ki jih bomo, tako otroci kot odrasli, izbrali ali nam jih bo okolje vsililo kot vodila našega socialnega vedenja. So družbena okolja in okoliščine, ki vzpodbujajo solidarnost in dobro, in so okolja, ki vzpodbujajo in nagrajujejo zlo (Mikuš-Kos, 2017).

Raven izkazovanja prosocialnega vedenja je povezana tudi s kulturo. Tradicionalne kulture bolj spodbujajo prosocialno vedenje, saj je skrb za drugega in delitev dobrin tam višja vrednota kot v zahodnih, individualistično usmerjenih kulturah (Nemec in Krajnc, 2011). Eisenberg in Fabes (1998) podobno ugotavljata, da se kažejo razlike med kulturami v stopnji izražanja prosocialnega vedenja otrok. V nekaterih kulturah sta koristnost in družbena odgovornost bolj poudarjeni vrednoti kot individualne pravice in dosežki posameznika, kar posledično vpliva na oblikovanje mišljenja o prosocialnem vedenju.

Veliko vplivnih informacij, sporočil o zaželenem in za posameznika uspešnem vedenju pride iz medijev in oglaševanja. Mediji so lahko mogočen oglaševalec solidarnosti in prosocialnega vedenja. Za predšolske otroke so to zlasti risanke z dobrimi junaki, ki pomagajo drugim, in te znajo zelo dobro prikazati trpljenje in stisko junakov in pomen izkazanega dobrega (Mikuš-Kos, 2017). Podobno tudi Ule (2005) navaja, da imajo pomembno vlogo predvsem elektronski mediji, ki postavljajo standarde moralnega vedenja, socialnih norm in nas informirajo o tem, kako ravnati.

3.3 Razvoj prosocialnega vedenja otrok

Z rastjo in razvojem se spreminjajo nekatere oblike socialnega vedenja, več se sposobnost vživljanja v druge, iskanja stikov in sodelovanja, nudenja pomoči in interes za druženje z vrstniki. Razne oblike prosocialnega vedenja se razvijajo po določenih razvojnih zaporedjih (Horvat in Magajna, 1987).

Otrok se začne vesti prosocialno, ko začne zaznavati in razumevati svet okrog sebe, pomembnosti medosebnih odnosov in vplivov ter ko postanejo posamezne oblike njegovega prosocialnega vedenja za okolje prepoznavne in ko se okolje nanje tudi ustrezno odzove (Kroflič, 2001). Razvoj prosocialnega vedenja se razvija skladno s kognitivnim razvojem otroka (Bašić idr., 2001).

Raziskave kažejo, da se prve oblike prosocialnega vedenja in altruizma, poleg deljenja z drugimi in tolažbe, pojavljajo že od obdobja dojenčka (Eisenberg in Fabes, 1998). Zupančič (2004) pravi, da pri približno dveh letih otroci kažejo enostavne oblike prosocialnega vedenja, kot je egocentrična empatija in simpatija. Otroci izražajo prosocialno vedenje, ko drugim otrokom pomagajo, si z njimi delijo hrano, jim nudijo tolažbo ali posojajo svoje stvari (Krajnc in Nemec, 2011; Papalia idr., 2003).

Sposobnost prepoznati, da je nekdo v stiski (žalosten), se razvije že v obdobju dojenčka, ko otrok spozna, da svet obstaja ločeno od njega. Vendar pa je otrok v zgodnjem otroštvu še egocentričen, kar pomeni, da si še ne more predstavljati, kako izgleda neka situacija z vidika nekoga drugega (da je zanj lahko vir stiske, žalosti, strahu). Šele kasneje, ob koncu predšolskega obdobja, si otrok lahko predstavlja, kako se počutijo v dani situaciji drugi in razume, da je njihovo počutje zaradi različnega položaja ali drugih dejavnikov lahko povsem različno od njegovega. Vendar pa v tem obdobju otrok še ne zmore združiti zaznavanja čustvenega odziva druge osebe (npr. žalosti, strahu) z abstraktno idejo o doživljanju te osebe (zaznavanje situacije z njenega zornega kota), kar pa predstavlja osnovo za pojav pravega empatičnega doživetja. To sposobnost lahko zaznamo pri otrocih šele v šolskem obdobju (Horvat in Magajna, 1987). Prosocialno vedenje predšolskih otrok je tako pogosto vezano na egocentrične motive, kot je na primer želja po nagradi, izogibanje neodobravanju s strani

staršev. Pri tem otroci pogosto premišljujejo o pozitivnih in negativnih posledicah, ki jih bo vedenje imelo za njih same (Fekonja in Kavčič, 2004b).

Z upadanjem egocentričnega načina spoznavnega dojetanja sveta vse bolj naraščajo socialno zrelejši načini socialnega vedenja, kot je sodelovanje, medsebojno nagrajevanje, izrazi naklonjenosti, pripravljenost prilagajati se drugemu (Horvat in Magajna, 1987). S kognitivnim, moralnim in čustvenim razvojem otroka se poveča tudi pogostost, kompleksnost (Eisenberg in Mussen, 1990, citirano v: Keresteš, 2002) in učinkovitost prosocialnega vedenja otroka, kar pomeni, da so starejši otroci na splošno v večji meri prosocialni kot malčki in otroci v zgodnjem otroštvu (Brajša-Žganec, 2003) in kaže na njihovo pozitivno prilagajanje socialnemu okolju, v katerem živijo (Papalia idr., 2003).

Pri starejših otrocih pogosteje opazimo pripravljenost in sposobnost vživeti se v drugega in pomagati drugemu ter spretnejše sporazumevanje in bolj dejavno in sistematično sodelovanje z drugimi (Papalia idr., 2003). Prosocialno vedenje postane v tem obdobju otrokovega razvoja prevladujoča značilnost stabilnih vrstniških odnosov in tako predstavlja socialno normo in ne vedenja, ki bi se pojavljalo le občasno (Eisenberg, 1988, citirano v: Fekonja in Kavčič, 2004a).

Tudi Zupančič in Kavčič (2007) sta v svoji raziskavi ugotovili, da so starostjo otrok v vrtcu vzgojiteljice pri otrocih opazale porast socialno prilagojenega vedenja v socialnih interakcijah z vrstniki, kot je prosocialnost, vključevanje, mirnosti v vrstniških odnosih, in odraslimi ter več socialno prilagojenega izražanja čustev.

V raziskavah ugotavljajo, da razvojne spremembe niso enake za vse vrste prosocialnega vedenja. Medtem ko je pri pomoči drugemu razmeroma malo sprememb glede na starost otroka, se sodelovanje v dobrodelnih akcijah poveča, tolažba drugih oseb pa se zmanjša. Poleg tega, da se s starostjo poveča pogostost prosocialnega vedenja, se spremenijo tudi motivi za prosocialno vedenje otrok. Starejši otroci se pogosteje kot mlajši vedejo prosocialno iz altruističnih motivov, brez pričakovanja zunanje nagrade kot posledice za takšno vedenje (Eisenberg in Mussen, 1990, citirano v: Keresteš, 2002).

Raven prosocialnega vedenja se ohrani vse življenje. Osebe, ki so v otroštvu izkazovale večjo mero tega vedenja, so to ohranile tudi v odraslosti (Nemec in Krajnc, 2011).

4 POMEN RAZLIK MED SPOLOMA

Spol predstavlja eno od družbeno najbolj samoumevnih kategorij. Dojet je predvsem kot razcep na domnevno biološke moške in ženske pripadnike človeškega rodu. To »naravno« dojemanje spola je v 20. stoletju radikalno prekinila Simone de Beauvoir s svojo izjavo, da se ne rodiš kot ženska ali moški, ampak to postaneš (Hrženjak in Jalušič, 2011). Dejstvo, ali smo moški ali ženska, vpliva na to, kakšen je naš videz, kako se gibljemo, kaj počnemo, kako se igramo in oblačimo. Vpliva na to, kaj si mislimo o sebi in kaj drugi mislijo o nas. Vse te in še ostale značilnosti združujemo v pojmovanje spola, razumevanje tega, kaj pomeni biti moški ali ženska (Papalia idr., 2003).

Če si ogledamo skupino povprečnih otrok, ugotovimo, da je več razlik med otroki istega spola kot pa med dečki in deklicami (Featherstone in Bayley, 2012). Kot pravi L. Marjanovič Umek (2001, citirano v: Marjanovič Umek, 2004, str. 495) »ne glede na to, da je med deklicami in dečki več podobnosti kot razlik in da razlike niso le med skupinama, temveč tudi znotraj skupin deklic in dečkov, je preučevanje in poznavanje razlik med spoloma pomembno za popolno in celovito razumevanje teorij in zakonitosti o otrokovem razvoju«.

Tako dednost kot okolje verjetno igrata pomembno vlogo pri tem, kaj pomeni biti moški ali ženska. Biološki vplivi niso nujno univerzalni, neizogibni ali nespremenljivi, ravno tako pa je težko premagati družbene in kulturne vplive (Papalia idr., 2003). Podobno trdita tudi Featherstone in Bayley (2012), da lahko marsikatero razliko med spoloma pripišemo okoljskim vplivom, nekatere pa so posledica bioloških razlik in drugačne strukture možganov.

Z vidika socialnega vedenja so nekatere razlike med spoloma prepoznavne predvsem v značilnosti deških in dekliških socialnih skupin (Marjanovič Umek, 2004). Ena prvih razlik v vedenju, ki se pojavi že pri dveh letih, je izbira igrač, iger in tovarišev istega spola pri igri. Istospolne skupine pomagajo otrokom naučiti se vedenja, ki je »primerno« za njihov spol ter vključiti spolne vloge v pojem samega sebe (Papalia idr., 2003). Prijateljski odnosi med deklicami so bolj intimni, temeljijo na pogovoru in samorazkrivanju (Košir, 2013; Marjanovič Umek, 2004) in tako pridobijo več informacij o podrobnostih, kako druge deklice živijo, medtem ko dečki vedo manj o življenju svojih prijateljev, njihovi odnosi do prijateljev pa so manj čustveno intenzivni (Marjanovič Umek, 2004). Dekleta se tudi manj zbirajo in družijo na krajih, kjer se odnosi urejajo z nasiljem. Način druženja deklic in priložnosti zanj dajejo manj izhodišč za nasilniške oblike vedenja (Pušnik, 1999). Razlike med spoloma se močno izražajo tudi v igri. Večina dečkov se v primerjavi z dekleti v večji meri udeležuje v grobih igrah in v (športnih) tekmovalnih aktivnostih v večjih skupinah, deklice pa se raje igrajo mirnejše igre s še eno deklico. Deklice bolj spodbujajo sodelovanje pri igri in se izogibajo prepirom (Papalia idr., 2003).

Kljub temu, da nekatere razlike med spoloma postanejo po tretjem letu bolj očitne, si dečki in deklice ostajajo bolj podobni kot različni. Analiza veliko raziskav je potrdila le malo pomembnih razlik med spoloma (Papalia idr., 2003), najbolj jasna razlika pa je, da se dečki v predšolskem obdobju obnašajo bolj agresivno od deklic, tako fizično kot besedno (Eagly, 2009; Papalia idr., 2003), in je skupna večini kultur po vsem svetu (Besag, 1989; Hill, 2001). Kot malčki deklice in dečki enako radi udarijo, ugriznejo, izbruhnejo v jezi in kažejo znake težavnega temperamenta. Pri štirih letih pa problematično vedenje pri deklicah oslabi, medtem ko dečki večkrat zabredejo v težave ali se neprimerno obnašajo (Papalia idr., 2003). Številne raziskave so potrdile, da so dečki bolj agresivni od deklic ter da je način izražanja agresivnosti odvisen od spola otroka. Za dečke je tako bolj značilna direktna ali odkrita agresija (fizična, grožnje), za katero je značilno, da je odkrito usmerjena na svoj cilj. Deklice pa agresijo izražajo bolj prikrito (verbalna, posredna agresija). Med njene pojavne oblike sodi širjenje govoric, zmerjanje, odklanjanje prijateljstva ali izključevanje posameznikov iz skupine (Hill, 2001; Lamovec in Rojnik, 1978; Papalia idr., 2003; Pušnik, 1999; Smiljanić in Toličič, 1979; Zupančič in Justin, 1991). Pušnik (1999) pravi, da glede na to, da je agresivnost med deklicami bolj prikrita, je mogoče, da je agresivnosti več, kot jo predpostavljamo.

Večina raziskav kaže, da so deklice bolj empatične in prosocialne (Eagly, 2009; Papalia idr., 2003), nekatere pa ugotavljajo tudi, da so bolj ustrezljive in da več sodelujejo s starši ter pogosteje iščejo odobravanje odraslih kot dečki (Papalia, 2003). Marjanovič Umek (2004) navaja izsledke nekaterih raziskav, ki kažejo, da so deklice bolj socialno usmerjene in občutljive kot dečki.

5 RAZLIKE MED SPOLOMA V PROSOCIALNEM VEDENJU OTROK

Ugotovitve raziskav, ki so preučevale spolne razlike v prosocialnem vedenju otrok, niso tako dosledne kot so tiste za spolne razlike v agresivnem vedenju otrok (Keresteš, 2002). Kljub temu pa večina raziskav kaže na to, da so deklice bolj prosocialne kot dečki (Eagly, 2009; Keresteš, 2002), vendar da so razlike vseeno majhne (Eisenberg in Fabes, 1998; Nemeč in Krajnc, 2011; Vasta idr., 1998). Tudi rezultati raziskave, ki jo je izvedel Laible s sodelavci (2014) kažejo, da so bila dekleta ocenjena kot bolj prosocialna od dečkov, čeprav so se razlike med spoloma v prosocialnem vedenju izkazale kot razmeroma majhne.

Brajša-Žganec (2003) je v svoji raziskavi ugotovila, da je spol pomemben napovedovalec prosocialnega vedenja otroka, saj deklice izražajo več prosocialnega vedenja kot dečki. Podobno tudi Keresteš (2002), skladno s pričakovanji, ugotavlja, da so deklice bistveno bolj prosocialne. Izpostavlja pa, da so bile edine izjeme tiste oblike prosocialnega vedenja, ki vključujejo določeno stopnjo tveganja in nevarnosti ter tiste, povezane z nudenjem pomoči osebam ženskega spola, pri katerih se dečki (moški) vključijo pogosteje kot dekleta (ženske) (Eisenberg in Mussen, 1990, citirano v: Keresteš, 2002).

Prav tako tudi rezultati nekaterih slovenskih raziskav kažejo podobne ugotovitve. V eni izmed raziskav so preučevali prosocialna in agresivna vedenja v treh slovenskih šolah (Ljubljana, Jesenice in Velenje). Rezultati raziskave potrjujejo splošno oceno, da je v ženski naravi več prosocialnosti in manj agresivnosti kot v moški, namreč ugotovili so, da so učence bolj prosocialne in manj agresivne kot učenci (Kroflič, 2001). Tudi Knez (2010) je v svoji raziskavi ugotovil, da so deklice bolj prosocialno usmerjene kot dečki. Nasprotno, pa so Coulombe in sodelavci (2019) v raziskavi ugotovili, da se je spol pokazal kot ne tako pomemben napovednik prosocialnega vedenja.

Zupančič in Kavčič (2007) navajata, da so slovenski odrasli dečke v primerjavi z deklicami ocenili kot bolj konfliktni, da torej izražajo več agresivnega, nevljudnega, nesramnega, vedenja v medosebnih odnosih, in manj sodelovalne. Deklicam pa so pripisali več vedrosti, izražanja veselja in dobrega razumevanja z drugimi (pozitivno čustvanje). Skubic (2012) pravi, da so vzgojiteljice v raziskavi ocenjevale, da imajo tri- do petletne deklice boljše socialno razumevanje in so bolj prosocialne kot dečki. Podobno tudi Vasta, Haith in Miller (1998) ugotavljajo, da učitelji in vrstniki pravijo, da so deklice bolj pripravljene pomagati drugim in bolj radodarne kot dečki.

V nadaljevanju prikazujemo rezultate nekaterih raziskav, ki so preučevale povezanost prosocialnega vedenja z razlikami med spoloma.

Rezultati študije, ki sta jo izvedla Greener in Crick (1999) kažejo, da se dečki in deklice v osnovni šoli na splošno strinjajo o tem, kakšne vrste vedenja izvajajo fantje in deklice, kadar želijo biti prijazni do vrstnika. Na vprašanje, kakšne vrste vedenja izražajo dečki, ko so prijazni do drugih dečkov, so otroci najpogosteje navedli »vključenost v skupino«, sledilo je »prijateljstvo« ter »skrb za druge in deljenje«. Na vprašanje, kakšne vrste vedenja izražajo deklice, ko so prijazne do drugih deklic, so udeleženske enako pogosto omenile »vključenost v skupino«, »prijateljstvo« in »skrb za druge in deljenje«. Na vprašanje, kakšne vrste vedenja izražajo dečki, ko so prijazni do deklet, so otroci enako pogosto navajali »skrb za druge in deljenje« ter »prijateljstvo«. Kategorija »skupinska vključenost« je bila veliko redkeje omenjena. Ko so otroke vprašali, kakšne vrste vedenja izvajajo deklice, ko želijo biti prijazne do dečkov, pa so otroci najpogosteje omenili »skrb za druge in deljenje«, sledilo je »prijateljstvo« in »skupinska vključenost«.

Kuhnert, Begeer, Fink in de Rosnay (2017) so v raziskavi ugotovili, da sta teorija uma in razumevanje čustev drugih ljudi povezana s prosocialnim vedenjem otrok glede na spol. Rezultati so pokazali, da je teorija uma pomembno napovedovala prosocialno vedenje otrok, ne glede na spol. V nasprotju s tem je odnos med razumevanjem čustev drugih ljudi in prosocialnim vedenjem moderiral glede na spol, tako da je obstajala pozitivna povezanost med razumevanjem čustev drugih ljudi in prosocialnim vedenjem samo za dekleta. To podpira mnenje, da lahko razumevanje čustev drugih ljudi odraža bolj osebno usmerjeno perspektivno sposobnost, na katero vplivajo razlike med spoloma, medtem ko je teorija uma relativno bolj spolno nevtralna sposobnost (Kuhnert idr., 2017).

Li, Hao in Shi (2018) so v študiji prišli do ugotovitev, ki kažejo razlike med spoloma v posredovalnem učinku samospoštovanja in empatije na odnos med moralnimi presojami in prosocialnim vedenjem. Tako čustveni dejavniki, kot samozavest in empatija igrajo posredno vlogo v odnosu med moralnimi presojami in prosocialnim vedenjem deklet. Nasprotno, pa so moralne presoje neposredno povezane s prosocialnim vedenjem pri dečkih. Pričujoča študija tudi razkriva, da na prosocialno vedenje deklet neposredno vplivajo čustveni dejavniki, na prosocialno vedenje dečkov pa neposredno vpliva moralno spoznanje. Te ugotovitve ponazarjajo razlike med spoloma na poti do prosocialnega vedenja (Li idr., 2018). Ugotovitve avtorji razlagajo s tem, da je za dekleta običajno značilno, da skrbijo za druge, so bolj občutljiva na medosebne dražljaje in izražajo skrb za čustvene reakcije drugih, medtem ko fantje običajno sledijo etiki pravičnosti, so bolj asertivni in samostojni. Z drugimi besedami, deklice so bolj čustvene, fantje pa bolj racionalni (Li idr., 2018).

Možno je, da se vzorci prosocialnega vedenja dečkov in deklic razlikujejo. Na primer, za deklice je bolj verjetno, da bodo prosocialne akcije vključevale v medosebne odnose, dečki pa se bolj verjetno vključujejo v osebna dejanja prosocialnega vedenja (Eisenberg in Fabes, 1998). Glede na rezultate raziskav, je mogoče smiselno, da dečke in deklice spodbujamo k

razmišljanju in razpravljanju o različnih pogledih na posamezne primerne prosocialnega vedenja (Warden in Christie, 2001).

V raziskavah različnih kultur so ugotovili, da razlike med spoloma v prosocialnem odzivanju niso omejene le na nekatere kulture ter da se lahko razvijajo s starostjo. V eni od raziskav so ugotovili, da sta pripravljenost pomagati drugemu in dajanje podpore na splošno pogostejša pri deklicah kot dečkih v sedmih različnih kulturah, čeprav so bile te razlike pomembne le pri starejših in ne tudi mlajših otrocih. (Eisenberg in Fabes, 1998). Tudi Newton in sodelavci (2016), ki so v raziskavi proučevali 18 mesecev stare otroke, niso našli statistično pomembnih razlik med spoloma v prosocialnem vedenju otrok, kar se sklada tudi z ostalimi raziskavami, ki so proučevale mlajše otroke ter se razlikuje od raziskav, ki so proučevale starejše otroke in kažejo na statistično pomembne razlike med spoloma (Newton idr., 2016).

Spolne razlike v prosocialnem vedenju lahko pojasnimo s skupnim delovanjem bioloških in socializacijskih dejavnikov (Keresteš, 2002; Zupančič in Justin, 1991).

5.1 Vpliv bioloških dejavnikov na razlike med spoloma v prosocialnem vedenju

Možne razlage razlik v prosocialnem vedenju dečkov in deklic lahko najdemo v bioloških razlikah. Hormoni pred ali v času rojstva vplivajo na razlike med spoloma (Papalia idr., 2003). Nekateri avtorji so v specifičnih nevropsiholoških raziskavah preučevali in potrdili, da različne stopnje izpostavljanja testosteronu in estrogenu v prednatalnem obdobju vplivajo na možganski razvoj in hemisferičnost, ki sta povezana s kasnejšimi razlikami v socialnem vedenju ali spoznavnih kompetentnostih med dečki in deklicami (Marjanovič Umek, 2004; Zupančič in Justin, 1991).

Fantje so po naravi bolj občutljivi na testosteron kot deklice. Močno reakcijo na hormon testosteron raziskave povezujejo z večjo nemirnostjo, agresivnostjo, tekmovalnostjo (Featherstone in Bayley, 2012; Papalia idr., 2003). Testosteron v možganih povzroči proizvodnjo kortizola, stresnega hormona, kar pomeni, da bomo morda težje ohranili nadzor nad svojimi dejanji, besedami in čustvi. Manjša občutljivost na testosteron pomeni, da bomo bolj odzivni na estrogen in s tem bolj mirni, z večjim nadzorom nad samim seboj in z večjim zanimanjem za druge ljudi (Featherstone in Bayley, 2012).

Poleg tega so v nekaterih raziskavah ugotovili, da je tudi hormon oksitocin soudeležen v socialnih odzivih in vedenju. Značilno je, da ženski možgani izločajo več oksitocina kot moški (Grant in Grant, 2013). Obstajajo empirični dokazi, ki kažejo, da ima hormon oksitocin vlogo pri posameznih razlikah v prosocialnem vedenju (Christ idr., 2016). V raziskavi sta Alarcón in Forbes (2017) ugotovila, da so razlike med spoloma v prosocialnem

vedenju lahko povezane s hormonom oksitocinom in testosteronom. Namreč kombinacija visoke ravni oksitocina in nizke ravni testosterona, kot je to značilno za ženske, olajša prosocialno vedenje, zlasti, če je le-to usmerjeno na člana skupine, na primer prijatelja. Vpliv oksitocina na prosocialno vedenje kaže na več prosocialnega vedenja pri ženskah v primerjavi z moškimi in na drugi strani vpliv testosterona na prosocialno vedenje kaže na manj prosocialnega vedenja moških, ki imajo višjo raven testosterona kot ženske. V študiji so Christ in sodelavci (2016) ugotovili, da je bil hormon oksitocin posredno povezan s prosocialnim vedenjem, preko empatičnih skrbi in prevzemanjem perspektive drugega, ter da so bili ti učinki moderirani s spolom.

Poleg tega Grant in Grant (2013) pravita, da so ženske, zaradi večjega števila zrcalnih nevronov, boljše pri opazovanju čustev drugih ljudi.

5.2 Vpliv socialno-psiholoških dejavnikov na razlike med spoloma v prosocialnem vedenju

Socializacija je proces vključevanja posameznika v družbeno okolje, ki na dečke deluje drugače kot na deklice (Zupančič in Justin, 1991). Odrasli lahko deklice in dečke spodbujajo k različnemu vedenju, se tudi sami do njih vedejo različno in jim predstavljajo modele tipičnih spolnih vlog. Otroci imajo mnogo možnosti, da opazujejo za spol značilno vedenje v širšem socialnem kontekstu, na primer v vrstniških skupinah ali v odnosu z odraslimi. Družinska, inštitucionalna (vrtec, šola), vrstniška in medijska socializacija lahko spodbujajo dejavnosti in vedenjske sloge, tradicionalno povezane z otrokovim spolom. Različni dejavniki v okolju lahko torej povečajo vedenjske razlike med spoloma, ki imajo biološko podlago (Zupančič in Kavčič, 2007).

Razlike med spoloma v socialnem vedenju naj bi bile glede na raziskave posledica različnih izkušenj in družbenih pričakovanj, s katerimi se soočajo dečki in deklice že skoraj od rojstva. Te izkušnje in pričakovanja zadevajo tri med seboj povezane vidike spolne identitete: spolne vloge, spolno tipiziranje in spolne stereotipe (Papalia idr., 2003).

- *Spolne vloge* zajemajo vedenje, interese, spretnosti in značajske lastnosti, ki jih določena družba ocenjuje kot primerne za moške ali ženske. Vse družbe poznajo spolne vloge. Zgodovinsko gledano, so od žensk v večini kultur pričakovali, da bodo večino svojega časa posvečale gospodinjstvu in otrokom, medtem ko so moški prinašali hrano in jim nudili varnost. Od žensk so tako pričakovali ustrežljivost in ljubezen, od moških pa dejavnost, agresivnost in tekmovalnost. Danes so v zahodnih kulturah spolne vloge postale bolj raznolike in fleksibilne (Papalia idr., 2003). Učenje spolne vloge se začne v družini preko modelov imitacije in identifikacije s staršem istega spola, z nagrajevanje in kaznovanjem primerne in neprimerne vedenja, in se nadaljuje v širšem okolju, ki prav tako

posreduje določene vzorce, modele in izvaja pritisk ob vedenju, ki ni v skladu z določeno spolno vlogo (Bekš in Lunka, 1990).

- *Spolno tipiziranje* pomeni sprejemanje spolnih vlog. Je proces, v katerem se otroci naučijo vedenja, ki je v njihovi kulturi primerno za določen spol in se začne v zgodnjem otroštvu. Otroci se razlikujejo glede na to, do kolikšne mere spolne vloge prevzemajo. Spolno tipizirano vedenje se začne krečiti že okoli tretjega leta starosti in se z leti povečuje.
- *Spolni stereotipi* pa so vnaprej ustvarjene posplošitve o moškem in ženskem vedenju, kot na primer »ženske so pasivne in odvisne, moški so agresivni in neodvisni«, in se pojavljajo v številnih družbah. Do neke mere jih opazimo že pri otrocih, starih šele dve in pol ali tri leta, bolj očitni postanejo v predšolskem obdobju in dosežejo višek pri petih letih. Po pričakovanju mlajši predšolski otroci pogosto pripišejo pozitivne lastnosti lastnemu spolu in negativne nasprotnemu. Vseeno pa v teh zgodnjih letih tako deklice kot dečki pravijo, da so dečki močni, hitri, neusmiljeni, dekleta pa plašna in nemočna (Papalia, 2003).

Razlike med spoloma v prosocialnem vedenju so lahko tudi posledica razlik v pričakovanjih glede tega, kakšni naj bi bili dečki in deklice in tega, kako se vedejo (Laible idr., 2014). Starši pričakujejo, da bodo dekleta bolj empatična, socialno odzivna ter prosocialna od dečkov in posledično socializirajo vedenje otrok v skladu s temi pričakovanji (Laible idr., 2014). Zlasti očetje naj bi spodbujali spolno tipiziranje (Papalia idr., 2003). Na različnih področjih socializacije odrasli kažejo različne oblike vedenja glede na to, ali so v interakciji z deklicami ali dečki. Odrasli na primer spodbujajo otroke, da izberejo spolno stereotipne igrače, dečke spodbujajo h gibalnim in aktivnim igram, deklice pa k umirjenim, dojemalnim in domišljijским igram (Marjanovič Umek, 2004). Opazovanje otrok (starih dvanajst in osemnajst mesecev ter pet let) na domu je pokazalo, da so tako matere kot očetje igro izbirali večinoma glede na spol otroka. Nekatere raziskave so pokazale, da se očetje s sinovi igrajo bolj grobo, s hčerkami pa so bolj nežni. (Papalia idr., 2003). Dalje, deklice pogosteje spodbujajo k do drugih naklonjenemu vedenju, pomoči, odzivnosti (Marjanovič Umek, 2004) in sposobnosti prilagajanja potrebam in zahtevam drugih (Horvat in Magajna, 1987). Brajša-Žganec (2003) navaja, da se v številnih kulturah smatra, da je pomoč in skrb za druge primernejše vedenje za deklice kot dečke. Dečke pa odrasli pogosteje spodbujajo k tekmovalnosti in razvijanju težnje po uspehu. Poleg tega se odrasli pogosteje odzivajo na agresivno vedenje dečkov in ga tudi zagovarjajo ter pogosteje uporabljajo besedne ali fizične prepovedi v interakciji z dečki. Velja tudi, da so strpnejši do čustev, ki jih v vedenju izražajo deklice (Marjanovič Umek, 2004).

Kulturne norme in vzgojna sporočila dajejo dečkom in deklicam zelo različne napotke in možnosti za socialno vedenje, samopotrjevanje in izražanje stiske. Pri dečkih v celotnem vzgojnem procesu že zgodaj spodbujamo sposobnost za samostojno, dejavno uveljavitev in

so zmeraj nagrajeni za kazenje moči in obvladovanja okolja, zato je razumljivo, da si iz teh izhodišč lažje razvijajo svoj način vedenja v tej smeri. Od dečkov pričakujemo, da so močni, imajo stvari pod kontrolo, skrivajo svoje občutke, ne jokajo, pokažejo jezo (Bekš in Lunka, 1990). Deklicam pa ponuja naša kultura mnogo drugih možnosti za izražanje same sebe in samopotrjevanje. Veliko vzgojnih usmeritev pri njih spodbuja odvisnost od močnejših, pasivnost in nebogljenost. Mnogi dejavniki v medsebojnih odnosih pri njih že zgodaj zatirajo sicer naravne težnje po ekspanzivnejši uveljavitvi. Namesto spodbud za dejavnejši vstop v širši prostor jim vzgoja usmerja pozornost na lastna čustvena doživetja in na subjektivne podrobnosti v medosebnih odnosih. Vse to vpliva na vedenjske vzorce deklet (Horvat in Magajna, 1987). Milejši odziv na stres deklicam omogoči, da se spopadejo s frustracijo ali jezo na bolj nadzorovan način, njihova večja jezikovna spretnost pa jim omogoči bolj zdravo izraziti čustva (Papalia idr., 2003). Deklice, bolj kot dečke, učimo samonadzorovanja in od njih pričakujemo, da bodo prijazne, občutljive, pasivne, vljudne, da bodo znale dobro poslušati, slediti navodilom, da bodo uspešne v šoli, posojale igrače in razmišljale o tem, kako njihova dejanja vplivajo na druge (Bekš in Lunka, 1990). Večja sposobnost empatije jim pomaga ponotranjiti družbene standarde (Papalia idr., 2003). Grant in Grant (2013) pravita, da so dekleta rojena za odnose in povezanost.

Razlike med deklicami in dečki v prosocialnem vedenju lahko torej pojasnimo z načinom vzgoje. Kot je na primer značilna za deklice ne tako stroga disciplina, večja privrženost mami (Brajša-Žganec, 2003), več starševske naklonjenosti, več razlag o posledicah njihovih dejanj, manj fizičnih kazni, več spodbujanja pomoči drugim (Papalia idr., 2003). Tak način vzgoje vodi v prosocialno vedenje.

6 SPODBUJANJE PROSOCIALNEGA VEDENJA OTROK

V izobraževalnih in drugih krogih vse bolj narašča zaskrbljenost zaradi močno povečanega antisocialnega vedenja otrok, ki lahko sega od disciplinskih problemov v šoli in vse bolj prisotnega nasilništva med vrstniki do nespoštovanja občutkov, osebnosti in lastnine drugih ljudi. Poleg tega se starostna meja otrok z neustreznimi vedenjskimi navadami močno znižuje. Ti problemi se pojavljajo vzporedno s širšimi družbenimi spremembami. Velikokrat je antisocialno vedenje lahko tudi posledica neprimernih vplivov različnih skupin (Warden in Christie, 2001). Na vedenje otrok lahko vplivajo vse pomembne odrasle osebe v otrokovem življenju – starši, sorodniki, vzgojitelji, učitelji, trenerji idr. Pomembna je vzgoja za nenasilje, ki se začne doma, nadaljevati pa bi se morala tudi v vzgojno-izobraževalnih ustanovah (Babšek, 2009).

Samo močno spodbujanje prosocialnega vedenja preprečuje nezaželeno vedenje med otroki (Warden in Christie, 2001). Kot je bilo rečeno v tretjem poglavju je pomembno, da otroka pohvalimo, ko pomaga drugim, jim izkazuje pozornost in spoštovanje, ga spodbujamo k vključevanju v različne dejavnosti, ki od njega zahtevajo prosocialno vedenje, kot je na primer pomoč sošolcu (Babšek, 2009). Poleg tega Fekonja in Kavčič (2004b) navajata, da otroci, ki jim starši zaupajo različne naloge, kot so skrb za rastline ali domačo žival, prej razvijejo prosocialne spretnosti, kot sta sodelovanje in nudenje pomoči. (Fekonja in Kavčič, 2004b). Za razvijanje prosocialnega vedenja pri otrocih je pomembno tudi, da jih spodbujamo k razpravljanju o notranjih občutkih in vedenju in jih učimo upoštevati občutke in vidike drugih otrok in ljudi (Warden in Christie, 2001). Juul (2017) pravi, da bo otrok lahko razvil empatijo le v primeru, da ima priložnost seznaniti se z lastnimi čustvi ter čustvi drugih ljudi. Starši lahko otroka naučijo izkazovanja empatije na primer tako, da otroku rečejo, naj poboža drugega otroka, ko joka, ali naj mu posodi igračo (Mikuš-Kos, 2017). Tudi sam pogovor je lahko učinkovita tehnika za spodbujanje prosocialnega vedenja otrok (Greene, 1999, citirano v: Mervar, 2012). Otroka lahko vprašamo, kako bi se sam počutil, če bi mu, na primer kdo vzel igračo.

V tretjem poglavju smo, poleg družine, poudarili tudi vpliv učiteljev na oblikovanje prosocialnega vedenja otrok. Učitelj (in vzgojitelj) lahko prosocialno vedenje otrok spodbuja tako, da otroke spodbuja k prijaznim in spoštljivim odnosom z njihovimi vrstniki in da ob tem tudi sam daje zgled s svojim prijaznim in spoštljivim vedenjem do otrok in drugih ljudi (Smrtnik Vitulić, 2009), spodbuja pogovore o čustvenem doživljanju, se izogiba avtoritarnemu reševanju situacij in vlogi rabsodnika in otroke spodbuja, da skušajo razumeti stališča drugega, se vživeti vanj (Horvat in Magajna, 1987). Poleg tega je pomembno, da učencem omogoča dobro počutje in občutek, da so spoštovani in cenjeni (Warden in Christie, 2001).

Poleg tega lahko prosocialno vedenje otrok spodbujamo z raznimi zgodbam in televizijskim programom (risanke, oddaje), ki prikazujejo sodelovanje, empatijo ter spodbujajo sočutje (Papalia idr., 2003). Na primer pravlјice predstavljajo dobre junake, ki pomagajo drugim, opisujejo različna čustva in prinašajo sporočila, da življenje ni vedno samo lepo in srečno, ampak se moramo včasih sočiti tudi s težavami. Poleg tega lahko prosocialno vedenje spodbujamo tudi s pomočjo socialnih iger, igre vlog, s treningom socialnih veščin (Mervar, 2012). Igra spodbuja socialni, čustveni, telesni in kognitivni razvoj in tako pomaga pri učenju socialnih spretnosti (Smrtnik Vitulić, 2009). Socialne igre omogočajo preizkušanje in ponazoritev številnih interakcij, s katerimi se srečujemo v vsakdanjem življenju. V pomoč so pri spoznavanju in učenju vživljanja v drugo osebo, poleg tega pa pomagajo graditi odnose sodelovanja in ne tekmovanja. Preko njih se otroci učijo solidarnosti in medsebojne pomoči. Socialne igre morajo temeljiti na komunikaciji, izražanju čustev in dajanju povratnih sporočil o doživljanju reakcij drug drugega (Rode in Ožbolt, 1998, citirano v: Mervar, 2012). V igri vlog pa gre za sposobnost prevzemanja perspektive drugega (Maksimović, 1991, citirano v: Mervar, 2012). Posameznik prevzame določeno socialno vlogo, s katero se pretvarja, da je druga oseba (Smrtnik Vitulić, 2009).

Ne smemo pa pozabiti, da je sposobnost prosocialnega vedenja in učinkovito delovanje v skupini odvisno tudi od posameznikove samopodobe. S spodbujanjem pozitivne samopodobe lahko povečamo posameznikovo pripravljenost, da bo upošteval druge in jim pomagal (Horvat in Magajna, 1987).

7 SKLEPI

V teoretični nalogi nas je zanimalo, če se in kako se prosocialno vedenje dečkov loči od prosocialnega vedenja deklic. Glede na preučeno gradivo, smo ugotovili, da veliko število raziskav kaže na to, da je prosocialno vedenje bolj pogosto pri deklicah kot pri dečkih, čeprav naj bi bile te razlike majhne. Deklice naj bi bile bolj pripravljene pomagati drugim, sodelovati z njimi in bolj empatične. V eni izmed novejših raziskav so ugotovili, da sta teorija uma in razumevanje čustev drugih ljudi povezana s prosocialnim vedenjem otrok glede na spol. Rezultati so pokazali, da je teorija uma pomembno napovedovala prosocialno vedenje otrok, ne glede na spol, nasprotno pa je odnos med razumevanjem čustev drugih ljudi in prosocialnim vedenjem moderiral glede na spol. Razumevanje čustev drugih je bil pomemben napovednik prosocialnega vedenja deklic (Kuhnert idr., 2017). Li, Hao in Shi (2018) so v študiji ugotovili, da na prosocialno vedenje deklet neposredno vplivajo čustveni dejavniki, na prosocialno vedenje dečkov pa neposredno vpliva moralno spoznanje. Te razlike pojasnjujejo s tem, da so dekleta bolj občutljiva na medosebne dražljaje in izražajo skrb za čustvene reakcije drugih, medtem ko fantje običajno sledijo etiki pravičnosti (Li idr., 2018).

Spolne razlike v prosocialnem vedenju lahko pojasnimo s skupnim delovanjem bioloških in socializacijskih dejavnikov. Biološki dejavniki, ki lahko vplivajo na razlike v prosocialnem vedenju deklic in dečkov sta hormona testosteron in oksitocin, ki sta dokazano soudeležena v socialnem vedenju otrok, ter zrcalni nevroni. Ženske imajo večje število le-teh, zaradi česar naj bi bile boljše pri opazovanju čustev drugih ljudi. Poleg tega pa na razlike pomembno vplivajo tudi socializacijski dejavniki, ki na dečke delujejo drugače kot na deklice. Tako družina, vrtec, šola kot širša družba in mediji, lahko spodbujajo vedenjske sloge povezane z otrokovim spolom.

Ugotovili smo tudi, da naj bi bile razlike med spoloma v prosocialnem vedenju statistično pomembe pri starejših otrocih, ne pa tudi pri mlajših, kar potrjujejo raziskave, omenjene v nalogi. S starostjo naj bi se prosocialno vedenje otrok povečalo in postalo bolj stabilno ter kompleksno, zato je mogoče tudi manj raziskav, ki preučujejo razlike med spoloma v prosocialnem vedenju otrok, v primerjavi z raziskavami adolescentov.

Nismo pa našli raziskav, ki bi nakazovale na različne oblike prosocialnega vedenja glede na spol, kar bi lahko v prihodnje podrobneje preučili. Namreč zasledili smo veliko raziskav, ki preučujejo razlike med spoloma v oblikah antisocialnega oziroma agresivnega vedenja, raziskav o razlikah med spoloma v oblikah prosocialnega vedenja pa veliko manj, in tiste, ki so večinoma preučujejo adolescente in ne otrok. Ker kot navajata Warden in Christie (2001) je mogoče smiselno, da dečke in deklice spodbujamo k razmišljanju in razpravljanju o različnih pogledih prosocialnega vedenja.

Poleg tega je bil naš namen predstaviti smernice za spodbujanje prosocialnega vedenja otrok. Veliko raziskav namreč kaže, da se povečuje antisocialno vedenje otrok. To vedenje pa lahko preprečujemo le s spodbujanjem prosocialnega vedenja, ki ga velikokrat jemljemo kot samoumevno. Menimo, da bi morali to čim bolj spodbujati, tako v družini in šoli, kot tudi v družbi nasploh. Prosocialno vedenje lahko spodbujamo s pozitivnim zgledom, s pogovorom o lastnih čustvih in čustvih drugih ljudi, raznimi socialnimi igrami, igrami vlog, s treningom socialnih veščin, z raznimi zgodbami, televizijskim programom (risanke, oddaje), ki prikazuje sodelovanje, empatijo ipd. Pomembno je tudi, da otroka pohvalimo, ko pomaga drugim ljudem. Nenazadnje pa je pomembno tudi spodbujanje otrokove pozitivne samopodobe.

Zaključna naloga nudi vpogled v boljše razumevanje prosocialnega vedenja otrok in razlik med spoloma pri prosocialnem vedenju. Prosocialno vedenje je v današnji družbi pomembna vrednota, ki bi jo mogli spodbujati, če ne želimo družbe, polne individualno usmerjenih posameznikov.

8 VIRI

Alarcón, G. in Forbes, E. E. (2017). Prosocial Behavior and Depression: a Case for Developmental Gender Differences. *Current Behavioral Neuroscience Reports*, 4, 117–127.

Babšek, B. (2009). *Osnove psihologije: skrivnosti sveta v nas*. Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba.

Bajec, A. (ur.). (1994). *Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ)*. DZS.

Bašić, J, Ferić, M. in Kranželić, V. (2001). *Od primarne prevencije do ranih intervencija*. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.

Bekš, M. in Lunka, A. (1990). *Agresivnost, oblike agresivnega vedenja in njihova povezanost s spolom, starostjo in priljubljenostjo v razredu* [Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta].

Besag, V. E. (1989). *Bullies and victims in schools : a guide to understanding and management*. Open university press.

Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj: emocionalni i socijalni razvoj*. Naklada Slap.

Christ, C. C., Carlo, G. in Stoltenberg, S. F. (2016). Oxytocin Receptor (OXTR) Single Nucleotide Polymorphisms Indirectly Predict Prosocial Behavior Through Perspective Taking and Empathic Concern. *Journal of Personality*, 84(2), 204-213.

Coulombe, B. R., Rudd, K. L. in Yates, T. M. (2019). Children's physiological reactivity in emotion contexts and prosocial behavior. *Brain and Behavior*, 9(10). <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/brb3.1380>

Crisp, R. J. in Turner, R. N. (2007). *Essential social psychology*. SAGE Publication.

De Beni, M. (2011). Za kulturo prosocialnosti. *Didakta*, 21(142), 8-11.

Eagly, A. H. (2009). The his and hers of prosocial behavior: An examination of the social psychology of gender. *American Psychologist*, 64(8), 644–658.

Eisenberg, N. in Fabes, R. A. (1998). Vol. 3: Social, emotional, and personality development. V W. Damon (ur.), *Handbook of child psychology* (str. 701-778). John Wiley & Sons.

Featherstone, S. in Bayley, R. (2012). *Nabriti fantje: [kako sposobni so fantje in kako jim lahko pomagamo do uspeha]*. Zala.

Fekonja, U. in Kavčič, T. (2004). Čustveni razvoj v srednjem in poznem otroštvu. V L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 428-439). Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

Grant, I. in Grant, M. (2013). *Vzgoja odličnih deklic*. Vita založba.

Greener, S. in Crick, N. R. (1999). Normative Beliefs About Prosocial Behavior in Middle Childhood: What Does It Mean to Be Nice? *Social development*, 8(3), 349-363.

Gurian, M. (2004). *Dečke vzgajamo drugače*. Učila International.

Hill, G. (2001). *Psihologija: shematski pregledi*. Tehniška založba Slovenije.

Horvat, L. in Magajna, L. (1987). *Razvojna psihologija*. Državna založba Slovenije.

Hrženjak, M. in Jalušič, V. (2011). *Vrata niso baš odprta : (treba da jih gurneš, pa da se odvaraju): perspektive v reševanju kompleksnih neenakosti*. Mirovni inštitut.

Juul, J. (2017). *Agresivnost: nov in nevaren tabu*. Mladinska knjiga.

Keresteš, G. (2002). *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata*. Naklada Slap.

Knez, M. (2010). *Primerjalna analiza prosocialnega in agresivnega vedenja učencev 8. in 9. razredov OŠPP in OŠ* [Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta].

Kocjan-Barle, M in Bajt, D. (ur.). (2003). *Slovenski veliki leksikon*. Mladinska knjiga.

Kompare, A., Stražišar, M., Dogša, I., Vec, T. in Curk, J. (2016). *Psihologija: spoznanja in dileme*. Učbenik za psihologijo v 4. letniku gimnazijskega izobraževanja. DZS.

Košir, K. (2013). *Socialni odnosi v šoli*. Subkulturni azil, zavod za umetniško produkcijo in založništvo.

Kovač, R. (2008). Pomen empatije v socialnih interakcijah. V M. Čas (ur.), *Socialne interakcije v vrtcu* (str. 138-141). Supra.

Kozina, A., Veldin, M., Vidmar, M., Mlekuž, A. in Vršnik Perše, T. (2018). Kako do spodbudne in vključujoče razredne klime z razvijanjem empatije. *Vzgoja in izobraževanje*, 49(3/4), 10-16.

Kroflič, I. (2001). Prosocialno in agresivno vedenje učencev v šoli. *Socialna pedagogika*, 5(1), 1-24.

Kroflič, R. (2008). Novi pristopi k spodbujanju otrokovega prosocialnega in moralnega razvoja v predšolskem obdobju. V M. Čas (ur.), *Socialne interakcije v vrtcu* (str. 12-21). Supra.

Kuhnert, R. L., Begeer, S., Fink, E. in de Rosnay, M. (2017). Gender-differentiated effects of theory of mind, emotion understanding, and social preference on prosocial behavior development: A longitudinal study. *Journal of Experimental Child Psychology*, 154, 13-27.

Laible, D., Carlo, G., Murphy, T., Augustine, M. in Roesch, S. (2014). Predicting Children's Prosocial and Co-operative Behavior from Their Temperamental Profiles: A Person-centered Approach. *Social Development*, 23(4), 734-752.

Lamovec, T. in Rojnik, A. (1978). *Agresivnost*. DDU UNIVERZUM.

Li, J., Hao, J. in Shi, B. (2018). From moral judgments to prosocial behavior: Multiple pathways in adolescents and different pathways in boys and girls. *Personality and Individual Differences*, 134, 149-154.

Marjanovič Umek, L. (2004). Razvoj razlik med spoloma. V L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 495-509). Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

Marjanovič Umek, L. in Zupančič, M. (2004). Socialni in moralni razvoj v zgodnjem otroštvu. V L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 363-381). Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

Mervar, M. (2012). *Prosocialno vedenje učencev z vidika učiteljev* [Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta].

Mielke, U. (1997). *Če z otrokom ni lahko: spoznajmo vzroke, ustvarimo zaupanje, razumimo bolje, rešujemo probleme*. Didakta.

Mikuš Kos, A. (2017). *Duševno zdravje otrok današnjega časa*. Didakta.

Musek, J. (1987). Novejše koncepcije in raziskovanja altruizma. 1. del: biološki, psihosocialni in osebnostni vidiki altruizma. *Anthropos*, 17(3/4), 148-167.

Musek, J. (2005). *Predmet, metode in področja psihologije*. Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.

Musek, J. in Pečjak, V. (2001). *Psihologija*. Educy.

Nemec, B. in Krajnc, M. (2011). *Razvoj in učenje predšolskega otroka: učbenik za modul Razvoj in učenje predšolskega otroka v programu Predšolska vzgoja*. Grafenauer založba.

Newton, E. K., Thompson, R. A. in Goodman, M. (2016). Individual Differences in Toddlers' Prosociality: Experiences in Early Relationships Explain Variability in Prosocial Behavior. *Child Development*, 87(6), 1715–1726.

Papalia, D. E., Wendkos Olds, S. in Duskin Feldman, R. (2003). *Otrokov svet*. Educy.

Pušnik, M. (1999). *Vrstniško nasilje v šoli*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Skubic, N. (2012). Povezanost teorije uma s socialnimi odnosi in otrokovo socialno kompetentnostjo. *Psihološka obzorja*, 21(1), 51–66.

Smiljanić, V. in Toličič, I. (1979). *Otroška psihologija*. Mladinska knjiga.

Smrtnik Vitulić, H. (2009). *Spoznavanje otrok v razredu: izbrane teme iz razvojne psihologije za izvajanje prakse*. Pedagoška fakulteta.

Ščuka, V. (2007). *Šolar na poti do sebe: oblikovanje osebnosti: priročnik za učitelje in starše*. Didakta.

Ule, M. (2005). *Socialna psihologija*. Fakulteta za družbene vede.

Ule, M. (2000). *Temelji socialne psihologije*. Znanstveno in publicistično središče.

Vasta, R., Haith, M. M. in Miller, S. A. (1998). *Dječja psihologija: moderna znanost*. Naklada Slap.

Zupančič, M. (2004). Socialni razvoj dojenčka in malčka. V L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 255-277). Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

Zupančič, M. in Justin, J. (1991). *Otrok, pravila, vrednote*. Didakta.

Zupančič, M. in Kavčič, T. (2007). *Otroci od vrtca do šole: razvoj osebnosti in socialnega vedenja ter učna uspešnost prvošolcev*. Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

Zurc, J. (2019). Ali je spol otroka dejavnik učne uspešnosti v osnovni šoli?. *Revija za elementarno izobraževanje*, 12(1), 59–88.

Warden, D. in Christie, D. (2001). *Spodbujanje socialnega vedenja: dejavnosti za spodbujanje prosocialnih medosebnih spretnosti in vedenja*. Inštitut za psihologijo osebnosti.